

VILÁG- TÖRTÉNET

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **HÁMORI NAGY ZSUZSANNA**
HÁROM „SZARMATA ODÜSSZEUSZ”
- **ÖZKAN BARDAKÇI**
HŰSÉG, HŰBÉRI FÜGGÉS ÉS EGYÉNI AMBÍCIÓK
- **MONOSTORI TIBOR**
ÁRVA APRÓDBÓL TESTŐRTISZT ÉS NÉMETALFÖLDI BIRTOKOS
- **MÉSZÁROS KÁLMÁN**
„EGY KIPRÓBÁLT HŰSÉGŰ ÉS TITOKTARTÓ IFJÚ”
- **SZÁSZ GÉZA**
EMIGRÁCIÓ, UTAZÁS, ÖNIGAZOLÁS
- **SZEMLE**
SEMSEY VIKTÓRIA, ORDASI ÁGNES, JEAN-CHARLES DAUMY,
CLÉMENT MONSEIGNE ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Lovaš Eldina, Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

14. (46.) évfolyam 2024. 3.

TARTALOM

Nemesi emigrációk Európában a kora újkorban (Tóth Ferenc)	331
<i>Tanulmányok</i>	
Hámori Nagy Zsuzsanna: Három „szarmata Odüsszeusz”. A Łaski fivérek Európa uralkodóinak szolgálatában	335
Özkan Bardakçı: Hűség, hűbéri függés és egyéni ambíciók. Kísérlet a tizenöt éves háborúban harcoló külhoni nemesek tipizálására	369
Monostori Tibor: Árva apródból testőrtiszt és németalföldi birtokos. Somogyi Márton karrierje a brüsszeli spanyol Habsburg-udvarban, 1594–1631	399
Mészáros Kálmán: „Egy kipróbált hűségű és titoktartó ifjú.” Ilosvay János, a fejedelem fegyverhordozója és bujdosótársa	411
Szász Géza: Emigráció, utazás, öngazolás. A francia nemesi emigráció diskurzusai a 18. században	431
<i>Szemtanú</i>	
Takács László: Egy ír nemes beszámolója a török elleni harcokról 1683-ból. Francis Taaffe levelei	447
<i>Szemle</i>	
Thaly Kálmán híres műve franciául (Jean-Charles Daumy)	467
A nemesség és az eszmék vándorlása Európában a 17–19. században (Clément Monseigne)	470
Portugália és Brazília történelme az „Atlantisz-álmom” tükrében (Semsey Viktória)	473
Károk és károsultak – avagy Gabriele D’Annunzio fiumei vállalkozásának ára (Ordasi Ágnes)	477

Jelen számunkat Tóth Ferenc szerkesztette

Emigráció, utazás, öngazolás

A francia nemesi emigráció diskurzusai a 18. században

A véleménykülönbség, a szembenállás, a „különutasság”, illetve bizonyos tettek – szinte kortól és politikai berendezkedéstől függetlenül – igen sokszor vezettek a lakóhely kényszer alatti elhagyásához, meneküléshez vagy szökéshez, menedék kereséséhez. Az újkori Európában (főleg az 1640 utáni időszakban) már az eltérő indokok miatt szülőhazájukat elhagyó személyek – időnként közösségek – több hullámát is el tudjuk különíteni. A források között megnő azoknak a száma, amelyeknek szerzői születésük, vallásuk, politikai meggyőződésük vagy szerepvállalásuk következtében távoztak külföldre.

Jóllehet a migráció az emberiség történetét a kezdetektől végigkísérő jelenség, a francia nyelvű diskurzusban a leírására használatos szókészlet viszonylag lassan bővült, és csak a 18. század végére nyerte el mai formáját. A francia lexika e téma köré csoportosítható elemeinek (*émigré, exilé, réfugié, proscrit, banni*) eredete és előbukkanása viszonylag jól adatolható, ami segítséget nyújt az egyes csoportok korabeli megközelítésének megértéséhez, valamint lehetővé teszi, hogy a kutató a használt kútfőben csak a korban használatos percepciót keresse.

A felsorolt szavak közül éppen a leggyakrabban – a legtöbbször már születésének kontextusától messze elvonatkoztatva – használt „emigráns” (*émigré*) a legkésőbbi keletkezésű, és egyúttal a leginkább egy adott eseménysorhoz kötött. A latin *emigraré*ből származtatott – írásban először 1780-ban használt – *émigrer* ige befejezett melléknévi igenévi alakjával megegyező *émigré* (nőnemben *émigrée*) főnév első előfordulását a történeti-etimológiai szótárak 1791-re teszik, ami egyértelműen és minden kétséget kizáróan mutatja, hogy a francia forradalom „termékéről” van szó. A szómagyarázat szerint az emigráns „olyan személy, aki a Forradalom idején Franciaországon kívülre menekült”. Látható, hogy az időpillanaton túl az exkluzív nemzeti vonatkoztatás is meghatározott. A terminushoz ugyanakkor igen gyorsan negatív jelentéstartalom kapcsolódik – nem csupán Franciaországon belül (ahol a kezdeti tolerancia után egymást követik az emigránsellenes intézkedések),¹ hanem azon kívül is. Jelzésértékű, hogy az olvasót a francia nyelv rejtelmeiben kalauzoló *Le Grand Robert* 2001-es kiadása egy Antoine de Rivaroltól (1753–1801),

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Francia Tanszékének egyetemi docense (6722 Szeged, Egyetem u. 2., szasz@primus.arts.u-szeged.hu).

¹ Boffa, 1992. 315.

a 18. század végének királypárti moralistájától (aki 1792-ben szintén az emigrációt választotta, és emigrációban hunyt el) vett idézettel illusztrálja a terminus első alkalmazásait, és egyúttal a forradalmi emigráns sanyarú helyzetét: „Nem tudván, hová forduljanak ebben a városban, ahol az *émigráns* [émigré] szó a *törvényen kívüli* [proscrit] szinonimája volt, e két szerencsétlen a legteljesebb reménytelenségben élt.”²

Paradox – vagy éppen természetes – módon a szókészlet többi tagja hosszabb múltra – és több jelentésváltozásra – tekinthet vissza. Közülük a latin *exsilium/exilium* („száműzetés”) főnévre visszavezethető, az ófranciában már 1080 körül – *essil/eissil* formában – igazolt *exil* szóból a 12. századra kiformalódó *exiler* („valakit hazájából a visszatérés tilalma mellett elűzni”) ige múlt idejű particípiuma, az *exilé* már századok óta használatos „száműzött” jelentésben.³ Hasonló módon szintén latin eredetű a *refuge* (refugium, menedék). Az ófranciában 1120-tól adott főnévből alakult ki – legkésőbb a 15. században – a *réfugier* ige, melynek melléknévi igeneve (*réfugié, réfugiée*) 1435 óta ismert „menekült” jelentéssel.⁴

A klasszikus műveltségű olvasó számára talán legismertebb *proscriptio* latin főnévből a 15. század elejére alakult a ki a francia *proscription* („törvényen kívül helyezés”) szubsztantívum, és a *proscrire* (lat. *proscibere*) – szintén a középkorban megjelenő – ige *proscrit, proscrire* melléknévi igeneve 1552-től jelent „törvényen kívül helyezett személyt” (ez egyébként korrelál II. Henrik francia király [1547–1559] protestánsellenes politikájával), és 1694-ben – egy újabb protestánsokat üldöző időszakban – melléknévi jelentéssel is bővült.⁵ Jelzésértékű, hogy az emigrációs szókészlet elemei közül egyedül a *proscrire* ige került át az irodalmi nyelvbe, és mindkét (a latin eredetihez rokonított, illetve kiterjesztett) jelentésében használatos a 17–19. század folyamán (Racine-tól Lamartine-ig), csakúgy, mint a mai franciában.⁶ Az általunk ismert terminusok közül egyedülként nem latin, hanem germán eredetre visszavezethető *banni*, amely gyakorlatilag az *exilé* teljes értékű szinonimája, a 13. század óta fordul elő a forrásokban.⁷

Az európai kontinensen a 18. századra szinte „tömegjelenséggé” váló – többé-kevésbé kikényszerített – helyváltoztatás az utóbbi évtizedekben a kutatók érdeklődését is felkeltette. Így a „hagyományos” emigrációkutatás, vagyis az egyes konkrét csoportokat alkotó személyek életútjának, munkásságának, esetleges szenvedéseinek sokszor kultuszteremtő célzatú – és politikai felhangoktól sem mentes – vizsgálata mellett egyre inkább megerősödött az addig feltáratlan vagy negli-

2 „Ne sachant pas où porter leurs pas dans cette ville où le nom d’émigré et celui de proscrit étaient synonymes, le désespoir était au comble pour ces deux infortunés.” Rivarol, Antoine de: *Œuvres*. Paris, 1923. 363. Idézi: Rey, 2001. II. 2024.

3 Rey, 2001. III. 432–433.; Matsumura, 2015. 1417.

4 Rey, 2001. V. 1793.; Matsumura, 2015. 2859.

5 Rey, 2001. V. 1310.; Matsumura, 2015. 2728. A francia monarchia 16–17. századi valláspolitikájához lásd: Szász, 2000.

6 Latin eredetihez rokonított jelentés: „elűzni” (fr. *bannir*), „halottnak tekinteni” (*décréter la mort*); kiterjesztett jelentés: „száműzni” (*exiler*), eltávolítani (*éloigner*), „elutasítani” (*rejeter*), „kitiltani” (*interdire*), „elítélni” (*condamner*). Hongre-Pignault, 2015. 598–599.

7 Rey, 2001. I. 1204.; Matsumura, 2015. 351., 353.

gált forrásokra támaszkodó társadalom- és/vagy művelődéstörténeti megközelítés, ami számos ponton kapcsolódik a technika- és az információtörténethez is. Az ilyen – a kérdés magától értetődő összetettsége miatt szinte mindig nem csupán kollektív jellegű, hanem éppenséggel nemzetközi szerzőgárdát felvonultató – vállalkozások kiváló példáját szolgáltatja a 2010-ben igen beszédes címmel megjelent, Pierre-Yves Beaurepaire és Pierrick Pourchasse által szerkesztett *Les circulations internationales en Europe, années 1680 – années 1780* tanulmánykötet, melyet a szerkesztők munkái mellett – többek között – az államelméleti gondolkodás kontextusát elemző Christine Lebeau,⁸ az útikönyvek fontosságát hangsúlyozó Stéphane Blond,⁹ továbbá a libertinus eszmék közép-európai terjedését bemutató Kovács Ilona írása fémjelez.¹⁰

Szintén nemzetközi és interdiszciplináris jellegű a témánkhöz még közelebb álló a *Nemesi migráció Franciaország és Magyarország között a kora újkorban (17–18. század)* elnevezésű tudományos együttműködési projekt, melyet francia oldalról Michel Figeac, magyar részről pedig Tóth Ferenc koordinál, és amelynek célja – kutatómódszertani kérdések mellett – a 18. századi nemesi emigrációk kutatása, elsősorban francia–magyar vonatkozásban.¹¹ A közös vállalkozás mellett mindkét kutató több évtizede publikálja a nemesség és az emigrációk történetének vizsgálata terén elért önálló eredményeit is, melyek közül Tóth Ferencnek a franciaországi Rákóczi-emigráció had- és társadalomtörténeti vonatkozásában tett megállapításai különösen értékesek.¹²

Jelen tanulmány a fentiekben vázolt kereteket és irányokat figyelembe véve és azokat tiszteletben tartva némileg eltávolodik a vallási, társadalmi vagy politikai csoportok, illetve az azokat alkotó egyének önmagukban való vizsgálatától. Számunkra az emigráns elsősorban a turizmus kora előtti Európában mozgó, a harcoló katonák, a diplomaták, a kereskedők vagy a telepések kategóriáitól elkülönülő utazóként jelenik meg,¹³ és érdeklődésünket elsősorban a tőle származó – még életében megjelentetett vagy hátrahagyott – szövegek (naplók, emlékiratok, önéletrajzok, útleírások) vonják magukra. Ebből következően vizsgáldásunk is leginkább arra irányul, hogy miként tárja a kortárs olvasó vagy az utókor elé a megélt eseményeket, a személyes vagy kollektív élményeket, hogyan látja-láttatja emigrációjának indítékait, milyen módon beszél társadalmi helyzetéről, területi vagy nemzeti hovatartozásáról, azonosítható-e valamiféle csoportidentitás, netán testületi szellem.

Mindezen kérdésekre két 18. századi francia emigráns beszámolóinak vizsgálata alapján keresünk választ. Mindkét szerző az emigráns-utazó egy-egy alkategóriáját testesíti meg; az egyik a század első felében, míg a másik a vége felé élt és alkotott. Mindez kronológiai tekintetben is keretet ad elemzésünknek, és kijelent-

8 Lebeau, 2010.

9 Blond, 2010.

10 Kovács, 2010.

11 Ehhez lásd elsősorban Tóth Ferenc előadását a projekthez kapcsolódó tudományos tanácskozáson: Tóth, 2018. Az előadásra épülő tanulmány: Tóth, 2021. 227–238.

12 Vö. Tóth, 2000.

13 Az utazók csoportosításához lásd például: Kövér, 1995; Kövér, 2007.

hetjük azt is, hogy a jelentős – gyakorlatilag egy évszázadnyi – időbeli távolság és főként a század során bekövetkezett nagy horderejű változások miatt igencsak eltérő emigrációjuk kontextusa is.

Előrebocsátandó, hogy a két forrás nem teljesen ismeretlen a magyar kutatás előtt: legutóbb Kövér Lajos összegezte az alkotók életét, egyúttal műveik Magyarországgal kapcsolatos részeit is közreadta francia és – kisebb terjedelemben – magyar nyelvű szemelvények formájában.¹⁴ Ugyanakkor – éppen a magyarsággal iránti érdeklődés miatt – mindmáig nem történt meg a két forrás komplex értékelése, és minden részletre kiterjedő magyar fordítás sem készült. A két kútfő egybevetésével, valamint az emigrációs diskurzus általunk javasolt, a két említett szerzőre is kiterjedő vizsgálatával a francia kutatás is adós.

Egy protestáns emigráns a 17–18. század fordulójáról: Aubry de La Mottraye

Aubry de La Mottraye Párizsban született 1674-ben. Az akkor még engedélyezett lutheránus felekezethez tartozó ifjú több európai város iskoláiban végezte tanulmányait, és Franciaországot végül vallási okok miatt kényszerült elhagyni, mivel XIV. Lajos francia király (1643–1715) 1685. október 18-án kelt fontainebleau-i ediktumában törvényen kívül helyezte a protestáns felekezeteket, és ezzel hosszú időre megszűnt a nagyapja, IV. Henrik (1589–1610) 1598. évi, gyakorlatilag vallásbékeként értelmezhető nantes-i ediktumával, majd a fia, XIII. Lajos (1610–1643) alès-i kegyelmi rendeletével biztosított (ám az 1660-as évek intézkedéseivel már erősen csorbított) szabad vallásgyakorlás.¹⁵ Aubry de La Mottraye 1696-ban indult peregrinációjának első állomására, Angliába, és ezzel kezdetét vette több évtizeden keresztül tartó szinte állandó utazása. Noha nem tisztünk az emigráns minden utazásának részletes bemutatása, összefoglalásként megemlíthető, hogy bejárta a Földközi-tenger keleti medencéjét, a Balkán-félszigetet, Észak- és Kelet-Európát, hosszabb időt töltött Isztambulban, és többször áthaladt a Kárpát-medencén is. Ez utóbbi tény, emellett az, hogy személyes kapcsolatban állt Thököly Imrével, a magyar kutatás számára kifejezetten fontos forrássá teszi útleírását, mivel egyrészt a visszafoglaló háborúk utolsó szakaszának Magyarországról szolgáltat hiteles kortárs leírást (a mi látókörünkbe is ennek révén került), másrészt közvetlen közlelől látta a Thököly-emigráció törökországi mindennapjait és politikai erőfeszítéseit. Mindazonáltal jelentősége még e két kétségbevonhatatlan tényezőn is túlmutat, mivel – ahogy Kövér Lajos is megfogalmazta – Aubry de La Mottraye szövegével kezdődik a 18. századi Franciaországban Magyarországról kialakuló kép formálódása.¹⁶

14 Kövér 2013; Kövér, 2016. 105–117., 255–269.

15 Szász, 2000. 46–54. A fontainebleau-i ediktum teljes szövegének teljes fordítását lásd: Szász, 2000. 57–59. További – nem teljes – fordítás: *A nantes-i ediktum visszavonása*, 2000. (A két fordítás eltérő forráskiadványok alapján készült.)

16 Kövér, 2016. 14.

Az idősebb La Mottraye végül visszatért Franciaországba, és szülővárosában hunyt el 1743-ban. Útleírásának kiadástörténete remekül illusztrálja a szerző életének kozmopolita jellegét. Annak ellenére, hogy francia szerzőről van szó (ráadásul a kor európai „kultúrnyelve” a francia), a mű első kiadása, melyet I. György angol királynak (1714–1727) ajánl az alkotó, 1723-ban angolul jelent meg Londonban, ekkor még szerzői kiadásban.¹⁷ A második, immár francia nyelvű változatot (melyet mi magunk is használtunk) 1727-ben adták ki Hágában, vagyis Hollandiában, a cenzúra beavatkozását elkerülni kívánó 18. századi francia szerzők szokását követve.¹⁸ (Csak jelzésként jegyezzük meg, hogy Montesquieu *Perzsa levelek* című, a korabeli francia politikai berendezkedés és társadalmi szokások szatirikus – bár bűjtatott – leírását tartalmazó levélregénye is Hollandiában, jelesen Amszterdamban jelent meg 1721-ben, és a magát fordítóként aposztrofáló szerző a névtelenséget választotta.)¹⁹ A harmadik (a szerző életében az utolsó), ezúttal francia–angol kétnyelvű kiadás szintén Hágában jelent meg 1732-ben, ám egy másik kiadónál.²⁰

Ahogy jeleztük, vizsgálódásunk korpuszába Aubry de La Mottraye magyarországi utazásai révén került. Útleírása alapján három, 1712 és 1714 között lezajlott Kárpát-medencei utazás dokumentálható, melyeket a szerző XII. Károly svéd király (1697–1718) szolgálatában álló diplomataként tett. Ez utóbbi elem egyúttal rámutat La Mottraye utazói státuszának kettősségére is, hiszen személye az emigránsok mellett az utazó diplomaták kategóriájába is besorolható. Mindez egyrészt a hagyományos – „szétválasztó” jellegű – besorolási rendszer az eddig feltételezett-nél összetettebb és képlekenyebb jellegét mutatja, másrészt arra is rávilágít, hogy a kor (a 18. század első harmada) nem kizárólagos identitásokban gondolkodik.²¹ Ez viszont újabb kérdésekhez vezet bennünket. Miként értékeli az elbeszélő a saját státuszát? Inkább emigránsnak vagy inkább diplomatának tekinti magát? Milyen szerepet, fontosságot tulajdonít saját magának ebben az eseménydús, kalandokkal, találkozásokkal és helyváltoztatással teli életben?

Amennyiben e kérdések tükrében vizsgáljuk La Mottraye útleírását, első látásra úgy tűnik, hogy hiányzik belőle az utazó társadalmi státuszának („csoport-identitásának”), valamint az állandó utazás kiváltó okának-okainak meghatározása. Jóllehet a szöveg rengeteg részletes leírást tartalmaz a bejárt vidékekről, az ott tapasztaltakról vagy a személyes találkozásokról, a szerző igencsak fukarul bánik a saját személyére vonatkozó megjegyzésekkel, ezzel mintegy előtérbe tolva az utazás kalandjellegét. (Itt jegyezzük meg, hogy az emigrációs diskurzus vizsgálatába bevont alapfogalmak közül az *émigré* értelemszerűen még nem fordulhatott elő La Mottraye-nál, viszont az *exilé*, a *réfugié*, a *proscrit* vagy a *banni* bármelyike, akár többük is, teljesen legitim lenne.)

17 La Mottraye, 1723.

18 La Mottraye, 1727.

19 Emellett még a kiadó (Suzanne de Caux) is álnév mögé bújt, és a címlapon – szintén a megtévesztés céljából – Amszterdam helyett Köln szerepel megjelenési helyként. Vö. Montesquieu, 1721.

20 La Mottraye, 1732.

21 La Mottraye, 1727. I. 229–230., 376–377.; La Mottraye, 1727. II. 160–161., 200–203., 218–221. Vö. Kövér, 2016. 105–117.

A mű előszavának (*Avis au lecteur*) szorosabb olvasása hasonló eredménnyel zárul. A felvilágosodás korában önálló filozofikus műfajnak tekintett előljáró beszédek fontosságával tisztában lévő, tőlük szellemi útmutatást váró kutató számára igen csak meglepő a szerző hallgatása. Noha La Mottraye jelentős hangsúlyt helyez az utazással töltött idő hosszára (a 69 évesen elhunyt szerző 26 éven át, vagyis teljes életének több mint egyharmadában, aktív időszakának pedig legalább a felében úton volt), ezenkívül a bejárt országok nagy számára, útleírói pozíciója egyértelműen a művelt, tájékozott utazóé, aki nagy figyelmet fordít arra, hogy az elődjei műveiben található tévedéseket korigálja, és – mintegy az *Enciklopédia* utazásfogalmát²² megelőlegezve – „megismertesse [az olvasóval] különböző népek erkölcsseit, szokásait, a lehető legtermészetesebb módon, előítéletek és takargatás nélkül”.²³

Tény, hogy La Mottraye már művének legelején megemlíti, hogy külföldön telepedett le: „E beszámoló szerzője több mint huszonhat évet töltött idegen országokban való utazással, s néhányukban több évig is tartózkodott”²⁴ – ám ezek közül konkrétan csak a XII. Károly szolgálatában töltött időszakot nevezi meg: „[a szerzőnek] lehetősége volt Svédország néhai királya, korunk e tántoríthatatlan és fáradhatatlan hőse mellett lenni”.²⁵ Mindez olyan hatást kelt, mintha a fennmaradó időszakból semmi sem lehetne a svéd uralkodó nagyságához mérhető. A személyes élményen jócskán túlmutatva La Mottraye megjegyzése teljes mértékben illeszkedik az 1720–1730-as években XII. Károly személye és emléke körül Európa-szerte kialakuló, többek között Voltaire *Histoire de Charles XII* (XII. Károly története) című, 1731-ben megjelent művével fémjelzett kultuszba.²⁶

A személyes motivációk háttérbe szorítása érhető tetten abban is, hogy 1697-es angliai utazásának elbeszélésében Franciaország elhagyását, vagyis a több évtizedes vándorlás kezdetét éppen csak megemlíti. Szó sem esik La Mottraye felekezeti hovatartozásáról, mint ahogy arról sem, hogy az utazás – az emigrálás tipikus eljárásának megfelelően – titokban és sürgető jelleggel történt volna meg. Éppen ellenkezőleg: a fiatal La Mottraye a lehető leghivatalosabb személy, XIV. Lajos francia király londoni követe, Camille d’Hostun de La Baume, Tallard grófja társaságában utazik:

„Mivel Tallard gróf, akit legkeresztényibb felsége a brit udvarba nevezett ki, éppen indulni készült célállomására, úgy döntöttem, hogy Calais-ban csatlakozom hozzá, hogy időben érjek Angliába. Így indultam tehát el február elején.”²⁷

22 . Vö. Szász, 2016. 34–35.

23 „...faire connoître le génie, les mœurs, les coutumes, les opinions des différens peuples, le plus naturellement qu’il lui a été possible, sans préjugé et sans déguisement”. La Mottraye, 1727. I. oldalszám nélkül.

24 „L’Auteur de ces Relations ayant employé plus de vingt-six ans à voyager dans des Païs étrangers, ayant séjourné plusieurs années de suite dans quelques uns de ces Païs.” La Mottraye, 1727. I. oldalszám nélkül.

25 „[l’auteur] a eu l’occasion d’être auprès du feu Roy de Suède, cet inflexible et infatigable héros de nos jours.” La Mottraye, 1727. I. oldalszám nélkül.

26 Vö. Gözsy, 2010.

27 „Monsieur le comte de Tallard, nommé Ambassadeur de sa Majesté Très-Chrétienne à la Cour Britannique, étant sur son départ pour s’y rendre, je résolu de le joindre à Calais pour passer en temps en Angleterre et je me mis en chemin au commencement de Février.” La Mottraye, 1727. I. 148.

Nem sokkal később, az angliai vallási csoportokat bemutató részben találjuk meg a szövegben az Angliába menekült francia protestánsok helyzetének leírását. Az idézett felütéstől eltérően ez a rész már korántsem semleges hangvételű. Mindamellet a szerző itt sem említi a saját üldöztetését (vagy a rá leselkedő veszélyt), ami emigrálásának fő indítéka lehetett. La Mottraye Franciaországot a „haza” (*patrie*) elnevezéssel illeti, és igen visszafogottan tesz utalást a katolikus hitre, illetve XIV. Lajos személyére. Az igazi hangsúly az említett francia protestáns közösség lélekszámára, valamint egyfajta vallási konformizmusra helyeződik. Itt találkozunk egyéenként az emigrációs diskurzus egyetlen beazonosítható elemével, midőn a szerző a „menedék” francia megfelelőjeként a *refuge* egyik szinonimáját, az *asile*-t használja:

„A francia protestánsok itt jó szívvel adott menedékre leltek azon üldöztetések elől, melyeket hazájukban az váltott ki, hogy nem voltak hajlandók áttérni uralkodójuk vallására. Londonban harmincöt-harminchat gyülekezetük is van. Ezek közül többen – lelkipásztoraik példáját követve – az anglikán egyház rítusához csatlakoztak. Ennek következményeként lemondtak a fedett fővel történő igehirdetésről, jóllehet egyes nonkonformisták még követték a régi szokást első londoni tartózkodásom idején. Ugyanakkor mindenütt fejből mondják a prédikációt, nem pedig felolvassák, mint az anglikánok.”²⁸

A forradalom korának emigránsa: Salaberry grófja

A másik francia emigráns-utazó a hazájukat kényszerből elhagyók egyik legnépesebb, még a szélesebb olvasóközönség előtt is ismert kategóriájához tartozik – ez pedig a francia forradalom (és annak különböző szakaszai) elől menekülők csoportja. A jelenség fontosságát mutatja, hogy az ekkor születő szó (*émigré*) – a francia nyelvet és a francia kontextust, illetve a francia forradalom időkereteit messze túllépve – általánosan használt fogalomná vált, és – legalábbis Franciaországban – nagy politikai téttel is rendelkezett. Mit takar valójában a forradalmi emigráns fogalma?

A François Furet és Mona Ozouf szerkesztésében először 1988-ban megjelenő, a francia forradalom bicentenáriuma-hoz igazított kritikai szótár (*Dictionnaire critique de la Révolution française*) *Acteurs* („résztvevők”) címet viselő kötetében található „Émigrés” szócikk szerzője, Massimo Boffa mintegy tizenöt oldalon keresztül tárgyalja a forradalmi emigráció történetét, az emigránsok kortárs percepció-

28 „Les Protestants François ont trouvé ici un très généreux asile contre les persécutions qui leur ont été suscitées dans leur Patrie, pour n’avoir pas voulu embrasser la Religion de leur Souverain. Ils ont à Londres jusqu’à trente-cinq ou trente-six lieux d’assemblée. Plusieurs se sont conformez à l’Église Anglicane, à l’exemple de leurs Ministres. Ceux-ci ont renoncé par conséquent à la coutume de prêcher le chapeau sur la tête, quoi que quelques-uns des Non-Conformistes la retinissent encore dans le tems que j’y étois pour la première fois, mais ils continuent de prêcher tous par cœur, et ne lisent pas leurs Sermons comme les Anglicans.” Uo. 162.

ját, számukat, az emigráció kiváltó okait és szignifikáns pillanatait.²⁹ A Hahner Péter által magyar nyelven már 1989-ben röviden összefoglalt³⁰ értékelés alapján megállapítható, hogy gyakorlatilag a Bastille bevételének másnapján, 1789. július 17-én a versailles-i udvar (illetve a királyi család)³¹ néhány prominens tagjának látványos távozásával kezdődő és hivatalosan csak Bonaparte Napóleon konzulátusának idején, az 1802. április 26-i – hűségeskühez kötött – amnesztia-rendelettel lezáródó (néhány intranszigiens királypárti esetében egészen a Bourbon-restaurációig tartó) folyamat korántsem volt egyenletes vagy egységes, időbeli lefolyása, az útnak indulók motivációi, társadalmi összetétele vegyes képet mutat, miközben a „haza” igyekszik egységesen kezelni őket.³²

Az emigráció szűk másfél évtizedes időkeretén belül összességében 150-160 ezer személy távozhatott az országból, és e „tömeg” (amely jóval kisebb demográfiai súlyt képvisel, mint a XIV. Lajos fontainebleau-i ediktuma következtében távozni kényszerülők)³³ időben, földrajzi és társadalmi szempontból is nagy belső egyenlőtlenségeket mutat. Motivációit illetően a forradalmi rezsimmel való nyílt szembenállás (vagyis az elutasítás), a félelem, továbbá a radikális változásokat szinte minden korban és minden országban kísérő „mozgáskényszer” azonosítható; ritmusát pedig a „forradalom logikája” (erősödő radikalizációja) diktálja. Először az abszolút monarchia hívei indulnak útnak, majd a mérsékelt királypártiak, a liberálisok, a girondisták. A század végére Európa minden országában találunk francia emigránst, és néhányan az Újvilágig is elmerészkednek. Az emigráció tömegjelenéssé válásához a monarchikus berendezkedés 1792 nyarán bekövetkezett bukása adta a döntő lökést: ezt követően kétszer annyian hagyják el az országot, mint 1789–1792 között. 1792 az emigráció „legális” kereteit illetően is változást hoz: míg a megelőző években a francia határ gyakorlatilag nyitott, és mindkét irányban szabad a mozgás, a Franciaországot a monarchikus Európával szembeállító háború a határellenőrzés szigorúbbá válását, vagyis az emigráció „veszélyfaktorának” növekedését is maga után vonja.³⁴

Az elégedetlenség, az egyet nem értés vagy a veszélyérzet erősödése mellett az emigráció jelensége két társadalmi-politikai tényező út- vagy megoldáskeresésének elbukását is egyértelművé teszi. Egyfelől az emigráció választásával a francia nemesség egy nem jelentéktelen része kifejezésre juttatja, hogy nem képes szembenézni a hagyományos politikai rendszer (az *ancien régime*, illetve általában a királyság intézménye) válságával; másfelől az is kiderül, hogy a forradalom első éveinek új, liberális elitje képtelen egy kompromisszumos, „angol típusú” alkotmányos monarchia hatékony működtetésére.

Nem szabad ugyanakkor az emigrációt kizárólagosan nemesi mozgásként kezelni. Annak ellenére, hogy a forradalmi interpretáció szerint minden emigráns

29 Boffa, 1992. 315–329.

30 Hahner, 1989. 57.

31 Vovelle, 2005. 699.

32 Boffa, 1992. 315–322.

33 Uo. 316–317.

34 Dewald, 2002. 186–189.

a forradalom engesztelhetetlen ellensége, az idő előrehaladtával – főleg az „1792-es fordulatot” követően – a harmadik rend tagjait is megtaláljuk az emigránsok között, és immár sokan a szélsőségektől megrettent egykori forradalmárok csoportjából kerülnek ki.

Mindez azonban kevésbé befolyásolja az emigráns figurájának forradalmi percepcióját. A forradalom során eltörölni kívánt múlt jelképévé válik, aki állandóan intrikál, restaurációs terveket sző, és már pusztán léte is az ancien régime iránti nosztalgia megtestesülése.³⁵ Ezzel magyarázható, hogy a kezdeti toleranciát követően a forradalmi kormányok egyre komolyabb megtorló-elnyomó intézkedéseket hoznak velük szemben, ezek végrehajtása azonban sokszor esetleges vagy a pillanatnyi politikai helyzet nyomása alatt történik.³⁶ Ebből fakadóan az emigráns egészen az 1820-as évekig a francia történelem kortársak által is vitatott szereplője, akinek viselkedését – politikai preferenciától vagy éppen anyagi érdekektől függően – ki-kik tekinthette az abszolút királyhűség manifesztálódásának vagy a nemzet megosztására irányuló törekvésnek.³⁷ Ehhez az összetett, hullámszó, de mindenképpen kiemelt fontosságú folyamathoz tartozik második kútfőnk szerzője.

Charles-Marie d'Yrumberry, Salaberry grófja szintén Párizsban született 1766-ban egy navarrai származású nemesi családban. Apját, Charles Victoire François d'Irumberryt, aki korábban a blois-i számvevőszék elnöke volt, a jakobinus diktatúra alatt a párizsi forradalmi bíróság halálra ítélte, és 1794. április 1-én kivégezték. Charles-Marie még 1790-ben, tehát a forradalom kezdeti szakaszában emigrált, 24 évesen; ezzel elvitathatatlanul a „nemesi emigráció” tagjává vált. A Franciaországot elhagyó fiatal Salaberry először Németországban, majd Magyarországon, Törökországban és Itáliában utazgatott. Ezt követően beállt Joseph de Bourbon-Condé herceg, XVI. Lajos unokatestvére Németországban, a worms-i körletben szerveződő ellenforradalmi seregébe, ám nem követte parancsnokát Oroszországba, hanem titokban visszatért Franciaországba, és a vendée-i felkelés idején a köztársasági csapatok ellen harcolt. A Konzulátus idején, 1800. április 2-án kibocsátott pacifikációs rendelet tette lehetővé, hogy visszatérjen Blois-ba, ahol – lojalitása ellenére – rendőri felügyelet alatt állt egészen I. Napóleon császárságának bukásáig. Már az első, 1814-es Bourbon-restauráció során csatlakozott a királypártiakhoz, és részt vett a Napóleon száznapos uralma elleni belső inszurrekcióban. További pályafutása is a legitimista oldalhoz kötötte: 1815-től a szélsőséges királypárti (az abszolút monarchia visszaállítását szorgalmazó) képviselőcsoport tagja, majd az 1830-ban az egyenes ági Bourbon-leszármazottak uralkodásának véget vető júliusi forradalmat követően teljesen visszavonult a politikai élettől. 1847-ben, 81 évesen fosséi kastélyában hunyt el. Széles körű műveltséggel és írói vénával is

35 Boffa, 1992, 316.

36 Megjegyzendő, hogy a vagyonekbevitel következő véghezvitelétől eltekintve a hazatérő személyekkel szemben ritkán lépnek fel, ami 1794 után jelentős számú emigráns visszatérését teszi lehetővé, akik amnesztia híján is háborítatlanul élnek Franciaország területén. A Direktórium idején foganatosított intézkedések (korlátozták a kivégzések számát, továbbá tartózkodtak újabb emigráns- vagy nemességellenes rendeletek meghozatalától) értékelését lásd: Soboul, 1967. 53.

37 Boffa, 1992. 316.

rendelkező férfiúként több történeti, politikai és irodalmi jellegű munkát is megjelentetett, és részt vett a kor nagy biográfiai vállalkozásában, a Louis-Gabriel Michaud által szerkesztett *Biographie universelle* munkálataiban is. Hatvan levélből álló útleírása tartalmazza a 18. században Magyarországról Franciaországban, francia szerző tollából közreadott egyetlen igazán összetett kortárs beszámolót. (A szerző hat levelet, vagyis a teljes mű egytizedét szentelte hazánknak.)³⁸

Salaberry életútjának és a magyar nyelvű szakirodalom eddig tett megállapításainak ismeretében joggal számíthatunk arra, hogy esetében az emigráns létet annak minden velejárójával vállaló, harcos szellemiségű és a haza sorsának befolyásolására minden alkalmat megragadó beszámolót olvashatunk. Ezt a feltételezést látszott alátámasztani az a tény is, hogy szerzőnk keleti utazására még 1790–1791-ben, tehát közvetlenül Franciaország elhagyása után került sor, aminek következtében az erről tudósító útleírásnak – legalábbis elméletileg – informálnia kellene mind a helyváltoztatást kiváltó okokról, mind az utazó identitásáról, vagyis a csoportazonosságáról.

Az útleírás elemzése csak részben igazolja feltevésünket. Az egyébként mindennemű előljáró beszédet nélkülöző szövegben a szerző pontosan megadja Franciaország elhagyásának számos körülményét (így például a dátumot és a menekülés útvonalát), az ezt kiváltó okok és az utazó ezzel kapcsolatos gondolatai, érzései azonban csak áttételesen jutnak kifejezésre az első levél elején:

„1790. október 5-én indultam el Párizsból. Rocroi síkja volt az első érdekes dolog, amit láttam. Itt aratott győzelmet 1643-ban a Nagy Condé,³⁹ s itt haladt át számkivettként unokája⁴⁰ 1789-ben. Mielőtt Liège-be érünk, át kell jutnunk az Ardenneken. Az itteni puszták tájnak egyes helyeken a Meuse folyó kifejezetten festői jelleget kölcsönöz. Ha az ember kissé melankolikusabb hangulatban van, s ismeri az utat, kedvét lelheti az ilyen elhagyatott vidékeken való bolyongásban.”⁴¹

Az útleírás további részeiben sem találunk olyan elemeket, amelyek utalnának arra, hogy mik a forradalom elől menekülő emigránsok diskurzusának tipikus jegyei. Miközben Salaberry igen részletesen szól több olyan témáról, melyek az arisztokrata közönséget érdekelhetik (vagy amelyeket csak az arisztokrata közönség érthet meg), egyetlen alkalommal sem tárja az olvasó elé saját helyzetét. Ennek következtében sok információt kapunk a német nemességről, a császár- és királykoronázásokról, a bécsi udvar életéről, az osztrák hadseregről, az egyébként szintén emigráns Ligne hercegeről, Kaunitz kancellárról, vagy éppen a bejárt országok

38 Vö. Kövér, 2013.

39 II. Louis de Bourbon (1621–1686), Condé hercege katonai győzelmei miatt kapta a „Nagy Condé” (Le Grand Condé) elnevezést. A rocroi-i csatában (1643) a spanyol hadak felett aratott győzelme döntően befolyásolta a harmincéves háború kimenetelét.

40 V. Joseph de Bourbon Condé (1736–1818) már 1789. július 17-én elhagyta Párizst. Később ő szervezte meg a worms-i körletben az emigráns hadsereget.

41 „Je suis parti de Paris le 5 octobre 1790. Le premier objet intéressant que j’ai vu, a été la plaine de Rocroi, que le Grand Condé traversa en vainqueur en 1643, et que son petit-fils traversoit en proscrit en 1789. Avant d’arriver à Liège, on traverse les Ardennes. La Meuse, dans quelques endroits, rend encore plus pittoresques ces solitudes sauvages. Quand on a une teinte de mélancolie, et qu’on sait le chemin, on doit aimer à s’égarer dans ces déserts là.” Salaberry, 1799. 1. [Első levél.]

szépségéről és érdekességeiről, a szerző mindvégig az átlagos utazó szemével látatja a dolgokat, az embereket és a történeteket.

Az utazás lezárulta és az útleírás kiadása között eltelt viszonylag hosszú – hétévnnyi –, az önreflexióra elég alkalmat szolgáltatató idő alapján némileg, a fentiek ismeretében viszont már egyáltalán nem meglepő, hogy egészen a hatvanadik, vagyis a legutolsó levélig kell várnunk arra, hogy a szerző konkrét felvilágosítással szolgáljon visszatérésének (vagyis az emigráns lét végének) időpontjáról, okairól és az egykori útnak indulás közvetlen kiváltó tényezőiről. Eszerint a Párizsból 1790. október 5-én útnak induló Salaberry gróf bő egyévnnyi távollét után, 1791 novemberében lépett ismét francia földre. Ez a – legalábbis elméletileg – Marseille-ből keltezett levél jelenti a visszatekintve az erőszak elől menekülő személynek a boldog periódus lezárását:

„Sajnos hamar véget ért ez a régvolt népek emlékezete, a nagyságuk, szellemük és iparkodásuk tanúbizonyságául szolgáló épületek képe által megtöltött időszak. Éppen csak belepillanthattunk az egymástól oly különböző tájakba, szokásokba és vallásokba. Annak idején itthagytam azt a politikai vélemények, szenvedélyek, gyűlölködés és félelem által keltett forgószélet, amely végigsöpört Franciaországon.”⁴²

Természetszerűleg vetődik fel a kérdés: miért tért vissza az utazó egy, a hozzá hasonlókhöz ellenségesen viszonyuló országba? A francia nemzeti könyvtár, a Bibliothèque nationale de France Gallica adatbázisában szereplő információk alapján 1798-ban – tehát a Direktórium idején – a szerző nevének említése nélkül megjelent szövegben Salaberry „felvállalja” királypártiságát. Beszámolója szerint XVI. Lajos francia király sorsának alakulása és Luxemburgba való állítólagos menekülésének híre készíti a szerzőt az emigráció megszakítására:

„Egyetlen emlék hívott haza. [Nápolyban] azt mondták, hogy XVI. Lajos megérkezett Luxemburgba. Úgy hittem, hogy ez az esemény polgárháború kitérését jelzi, s azonnal útnak indultam, hogy osztozzam családom sorsában. (...) Hajóra szálltam hát Marseille felé. Aiolosz⁴³ láthatóan úgy vélte, utam nem sürgős, s így viharok vagy a vitorlákat dagasztó hátszél, netán szép manőverek leírása helyett az ilyesmit kedvelőknek meg kell elégedniük a lehető legnagyobb nyugalommal, mivel végül tizennyolc napi utazás után értünk csak Hyères⁴⁴ kikötőjébe. Itt a szenvedéstől, a türelmetlenségtől és az éhségtől hajtva inkább partra szálltam. Mintha egy fortyogó vulkán kráterébe léptem volna, ahol az előregések oly erős kitérését

42 „Qu'ils furent courts, hélas! ces momens que le souvenir des peuples anciens, la vue de ces monumens de leur grandeur, de leur génie, de leur industrie avoient occupés. Qu'elle fut rapide cette course à travers les terres, les coutumes, les religions si différentes j'avois quitté l'atmosphère de cette trombe, qui, formée par les opinions, les passions, les haines, les craintes, s'élevoit sur la surface de la France.” Salaberry, 1799. 329. [LX. levél.]

43 Isten a görög mitológiában, a szelek őrzője.

44 Hyères (vagy Hières) délkelet-franciaországi város a Földközi-tenger partján, 85 kilométerre Marseille-től keletre. A korabeli közlekedési eszközökkel számolva szárazföldön – az időjárástól és a terepviszonyoktól függően – a két település egy-két napi járóföldre feküdt egymástól.

sejtettek, hogy – ennek lefestéséhez nem bírván sem Vernet⁴⁵ ecsetjével, sem Tacitus pennájával – nagy sóhajtások közepette tettem el tárcámba e vázlatot és ceruzáimat.”⁴⁶

Összegzés

Konklúzióink elején szükségesnek tartjuk, hogy visszatérjünk a bevezetőben megfogalmazott kérdésekre, melyek közül a legfontosabb talán az, hogy beazonosítható-e az útleírások műfajához tartozó forrásainkban egyfajta „emigráns-diskurzus” sajátos jegyei.

A tárgyalt két kútfő – noha mindkettő 18. századi – eltérő korból, eltérő helyzetű és motivációjú személytől származik. Mindkét esetben elvégeztük a „beazonosítási” folyamatot, „rákeresve” a helyváltoztatás kiváltó okára, annak körülményeire, valamint a szerző önreflexiójára. Vizsgálódásunk eredményeként megállapítható, hogy a francia nyelvben a korban az emigráció jelenségéhez kötődő szókészlet elemei a szövegekben nem vagy csak minimális mértékben fordulnak elő. La Mottraye-tól értelemszerűen nem várható el, hogy magát emigránsként azonosítsa – hiszen még maga a szó sem létezik –, útleírásában a szülőháza elhagyásának bemutatása, illetve az életút összefoglaló értékelése is igen rövidre sikerül, a szerző mindvégig adós marad a saját helyzetével való szembenézéssel, mint ha fogalomkészletéből hiányozna a menekülés vagy az elűzetés. Még ennél is meglepőbb Salaberry „hallgatása” – annál is inkább, mert az – elméletileg – veszélyesebb királypártiságot nyíltan vállalja, miközben az emigráns lét szinte csak utalásszerűen van jelen.

Egyik szöveg esetében sem zárhatjuk ki az adott kor alapkultúráját, vagyis azt, hogy a sorok között olvasó kortárs úgyis értette, hogy miről van szó. Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy műve megjelentetésével mindkét szerző „kivárta” nem csupán a Franciaországba való visszatérést, hanem a politikai helyzet egyfajta lenyugvását, a közvetlen veszély elmúltát.

Ezek után természetzerűleg vetődik fel a kérdés: ténylegesen veszteséget jelentett a szülőháza elhagyása? La Mottraye kalandokban, találkozásokban, kitüntetésekben és egyéb, a szerző jelentőségét még jobban hangsúlyozó elemekben bővelkedő útleírását olvasva az a benyomásunk, hogy az elénk táruló, idegen föl-

45 Clause Joseph Vernet (1714–1789) francia festő; különösen ismert tengeri viharokról, hajótörésekről szóló képeiről.

46 „Un seul souvenir m’y ramena. Louis XVI étoit arrivé, disoit-on [à Naples], à Luxembourg. Je crus que cet événement devenoit un signal de guerre civile, et je partis sur le champ pour partager le sort de ma famille. (...) Je m’embarquai pour Marseille. Eole apparemment ne me jugea pas si pressé, car au lieu de tempêtes, de vent en poupe ou de belles manœuvres, je n’offrirois aux amateurs de descriptions que le calme le plus plat, puisque nous mîmes dix-huit jours à arriver à la rade d’Hières, où d’ennui, d’impatience et de faim, je préférâi me faire descendre. C’est-là que je remis le pied sur un nouveau cratère, dont les premières secousses annonçoient de si violentes explosions et que n’ayant pour les peindre ni le pinceau de Vernet, ni le burin de Tacite, je remis, en soupirant, dans mon porte-feuille cette esquisse et mes crayons.” Salaberry, 1799. 329–331. [LX. levél.]

dön leélt élet sokkal inkább egy Európa különböző országaiban fényes karriert befutó világpolgáré, mintsem egy hazáját kényszerből elhagyó személyé. Salaberry-nél az útleírás elején és végén, vagyis az útnak indulás és a visszatérés „pillanatában” található néhány rövid passzus kivételével szinte még utalást sem találunk az utazó motivációira, érzéseire vagy gondolataira. (Ráadásul az ő esetében a hazatérés leírása jóval részletesebb, mint az elindulása.)

Mindamellett egyik szöveg sem hagy kételyt a szerzők társadalmi hovatartozását illetően: mind La Mottraye, mind Salaberry az elit tagjának tekinti magát. E fel fogás gyökere vélhetően a származás fontosságában rejlik, és mind a két útleírás a kozmopolita elitek Európáját jeleníti meg előttünk. Talán ebben valósul meg a „tesztületi szellem”. La Mottraye esetében az európai nemesi elithez való tartozásban feloldódik a menekült lét, míg Salaberrynél a királpártiság jelenti azt a tágabb vagy magasabb kategóriát, ami talán még a nemesi származásnál is fontosabb lehet.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Blond

2010 Blond, Stéphane: N'oubliez pas le guide! L'Itinéraire d'une partie de l'Europe de Louis Dutens. In: *Les circulations internationales en Europe, années 1680 – années 1780*. Dir. Beaurepaire, Pierre-Yves – Pourchasse, Pierrick. Rennes, 2010. 259–278.

Boffa

1992 Boffa, Massimo: Émigrés. In: *Dictionnaire critique de la Révolution française*. Chapitre 2. Acteurs. Dir. Furet, François – Ozouf, Mona. Paris, 1992. (2ème éd.) 315–329.

Dewald

2002 Dewald, Jonathan: *Az európai nemesség, 1400–1800*. Ford. F. Nagy Piroska. Bp., 2002.

Gőzsy

2010 Gőzsy Zoltán: Adalékok Voltaire XII. Károly király története című munkájának 18. századi hatásához és recepciójához. In: *A poltavai csata jelentősége az orosz és a svéd történelemben*. Szerk. Miszler Tamás – Sashalmi Endre. Pécs, 2010. 61–83.

Hahner

1989 Hahner Péter: *A nagy francia forradalom kisenciklopédiája*. Bp., 1989.

Hongre–Pignault

2015 Hongre, Bruno – Pignault, Jacques: *Dictionnaire du français classique littéraire, de Corneille à Chateaubriand*. Paris, 2015.

Kovács

2010 Kovács, Ilona: La circulation des idées libertines en Hongrie et en Europe Centrale aux XVIIe–XVIIIe siècles. In: *Les circulations internationales en Europe, années 1680 – années 1780*. Dir. Beaurepaire, Pierre-Yves – Pourchasse, Pierrick. Rennes, 2010. 411–423.

Kövér

1995 Kövér Lajos: Francia katonák, telepések és utazók Magyarországon. In: *Francia eszmék. Tanulmányok a francia forradalomról*. Szerk. J. Nagy László – Szász Géza. Szeged, 1995. 54–68.

2007 Kövér Lajos: *A XVIII. század magyarságképe elfeledett francia források tükrében*. Szeged, 2007.

2013 Kövér Lajos: Hat levél a 18. század végének Magyarországról. In: *Aetas*, 28. (2013) 3. sz. 154–178.

2016 Kövér, Lajos: *Documents et témoignages français imprimés sur la Hongrie, 1565–1814*. Szeged, 2016. (Documenta Hungarorum in Gallia, 4.)

La Mottraye

1723 La Mottraye, Aubry de: *A. de la Mottraye's Travels through Europe, Asia and into parts of Africa, Containing a great variety of geographical, topographical, and political observations on those parts of the world...* London, Printed for the Author, 1723.

1727 La Mottraye, Aubry de: *Voyages du Sieur A. de La Motraye, en Europe, Asie et Afrique. Où l'on trouve une grande variété de recherches géographiques, historiques et politiques, sur l'Italie, la Grèce, la Turquie, la Tartarie, Crimée, & Nogaye, la Circassie, la Suède, la Laponie, etc... avec des remarques instructives sur les mœurs, coutumes, opinions &c. des peuples & des païs où l'Auteur a voyagé*. La Haye, T. Johnson & J. Van Duren, 1727.

1732 La Mottraye, Aubry de: *Voyages, en anglois et en françois, d'A. de La Motraye en diverses provinces et places de la Prusse ducale et royale, de la Russie, de la Pologne, etc.* La Haye, Adrien Moetjens, 1732.

Lebeau

2010 Lebeau, Christine: Circulations internationales et savoirs d'État au XVIIIe siècle. In: *Les circulations internationales en Europe, années 1680 – années 1780*. Dir. Beaurepaire, Pierre-Yves – Pourchasse, Pierrick. Rennes, 2010. 169–179.

Matsumura

2015 Matsumura, Takeshi: *Dictionnaire du français médiéval*. Paris, 2015.

Montesquieu

1721 [Montesquieu:] *Lettres persanes*. Tome I, Tome II. A Cologne, chez Pierre Marteau, 1721.

Nantes-i ediktum visszavonása

2000 A nantes-i ediktum visszavonása (1685. október 17.). Ford. Sahin-Tóth Péter. In: *Kora újkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény*. Szerk. Poór János. Bp., 2000. 230–233.

Rey

2001 *Le Grand Robert de la langue française*. Dir. Rey, Alain. Paris, 2001.

Salaberry

1799 Salaberry, comte de: *Voyage à Constantinople, en Italie et aux Iles de l'Archipel par l'Allemagne et la Hongrie*. Paris, An VII [1799].

Soboul

1967 Soboul, Albert: *Le Directoire et le Consulat*. Paris, 1967.

Szász

2000 Szász Géza: A francia állam és a protestánsok a 17. században – túrétől tiltásig. In: *Aetas*, 15. (2000) 1–2. sz. 39–61.

2016 Szász Géza: „Ki fog itt segíteni?” *A reformkori Magyarország képe a francia útleírásokban*. Szeged, 2016.

Tóth

2000 Tóth, Ferenc: *Ascension sociale et identité nationale: intégration de l'immigration hongroise dans la société française au cours du XVIIIe siècle, 1692–1815*. Bp., 2000.

2018 Tóth, Ferenc: *L'émigration nobiliaire hongroise en France au XVIIIe siècle. Bilan de recherches, questions méthodologiques*. https://umotion.univ-lemans.fr/video/3471-integration-limmigration-nobiliaire-hongroise-en-france-au-xviii-e-siecle-bilan-et-perspectives-de-recherche-questions-methodologiques/?is_iframe=true.

2021 Tóth, Ferenc: *L'émigration nobiliaire hongroise en France au XVIIIe siècle. Bilan de recherches, questions méthodologiques*. In: *Noblesses en exil. Les migrations nobiliaires entre la France et l'Europe (XVe–XIXe siècle)*. Dir. Bourquin, Laurent – Chaline, Olivier – Figeac, Michel – Wrede, Martin. Rennes, 2021. 227–238.

Vovelle

2005 Vovelle, Michel: A forradalom. In: *Franciaország története I.* Szerk. Duby, Georges. Ford. Sujtó László. Bp., 2005. 687–739.

GÉZA SZÁSZ

EMIGRATE, TRAVEL, ASSERT YOURSELF

SPEECHES OF FRENCH NOBLE EMIGRANTS IN THE 18TH CENTURY

If migration is an eternal phenomenon, in French, words relating to emigration appear gradually, and the vocabulary only becomes complete at the end of the 18th century. If we study the discourse of French emigrants, our examples show that references to their status are missing in the texts, and their conditions are only mentioned indirectly. Aubry de La Mottraye, a Protestant emigrant from the beginning of the century, rather emphasizes his activities as a diplomat. The Count of Salaberry, an emigrant from the Revolution, talks about his departure and his return, showing himself sensitive to the destiny of France, without however describing himself as an emigrant. In both cases, we see confirmation of belonging to the European elites. It appears that, in both cases, non-national categories are favoured by the authors.

CONTENTS

Noble Emigrations in Europe in the Early Modern History (Ferenc Tóth)	331
---	-----

Studies

Zsuzsanna Hámori Nagy: Three “Sarmatian Odysseus”: The Łaski Brothers in the Service of European Rulers	335
---	-----

Özkan Bardakçı: Loyalty, Clientelism and Individual Ambition: A Typology of Noble Mobility in the Long Turkish War	369
--	-----

Tibor Monostori: The Story of an Orphan Child from Hungary Becoming a Bodyguard Officer and Estate-Owner in the Spanish Low Countries: The Career of Márton Somogyi, 1594–1631	399
--	-----

Kálmán Mészáros: “A Young Man of Proven Loyalty and Secrecy”: János Ilosvay, the Prince’s Armor Bearer and Companion in Exile	411
---	-----

Géza Szász: Emigrate, Travel, Assert Yourself: Speeches of French Noble Emigrants in the 18 th Century	431
---	-----

Eyewitness

László Takács: An Irish Nobleman’s Account of Fighting the Turks in 1683: Letters of Francis Taaffe	447
---	-----

Book Reviews

Kálmán Thaly’s Famous Work in French (Jean-Charles Daumy)	467
---	-----

The Migration of Nobility and Ideas in Europe in the 17 th –19 th Centuries (Clément Monseigne)	470
---	-----

The History of Portugal and Brazil in the Light of the “Atlantis Dream” (Viktória Semsey)	473
---	-----

Damage and Victims: The Cost of Gabriele D’Annunzio’s Enterprise in Fiume (Ágnes Ordasi)	477
--	-----

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2024. évi megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia támogatja.

MTA MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

**HUN
REN**

BÖLCSESZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET